

Н.І. Сидоренко (Житомир)

**АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ РЕГУЛЯТОРНИХ
ПРОЦЕСІВ З ВЛАСТИВОСТЯМИ ОСОБИСТОСТІ
В СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ВНЗ**

Актуальність дослідження проблеми розвитку саморегуляції майбутніх учителів зумовлена як суто теоретичними, так і прикладними аспектами сучасної психології вищої школи. Ефективність організації навчально-виховного процесу у школі та характер професійного становлення вчителя значною мірою визначається рівнем розвитку у вчителя психологічних механізмів саморегуляції довільної активності. Різні аспекти проблеми становлення та розвитку механізмів саморегуляції в процесі професійної підготовки (у тому числі й підготовки вчителя) розглядалися багатьма фахівцями при аналізі теоретико-методологічних основ стилю саморегуляції (В.І. Моросанова, О.О. Конопкін, І.В. Плахотнікова та ін.), емоційного розвитку професіонала (О.Я. Чебикін та ін.), професійної підготовки майбутнього педагога у закладах вищої ланки освіти (Л.В. Долинська, Л.М. Мітіна, В.А. Семиченко, С.В. Яремчук, Т.С. Яценко та ін.).

Результати досліджень цих та інших авторів переконливо свідчать про те, що на прояв творчості, самостійності та інших важливих для майбутніх учителів властивостей, які опосередковують їх професійні досягнення, насамперед, впливають характерологічний склад людини, її самосвідомість та спрямованість. Однак питання про те, як особливості особистості реалізуються в індивідуальних проявах саморегуляції та визначають її поведінку в професійній діяльності, залишається у розряді актуальних та недостатньо вивчених.

Враховуючи актуальність проблеми, її недостатню розробку, у своєму дослідженні ми поставили за мету розкрити характер взаємозв'язків між властивостями особистості студентів-педагогів та показниками саморегуляції довільної активності. При цьому усвідомлену саморегуляцію довільної активності слід розуміти як системно організований процес внутрішньої психічної активності людини, спрямований на ініціацію, побудову, підтримку та керівництво різними видами і формами довільної активності, і який безпосередньо реалізує досягнення прийнятих нею цілей [1], [2].

У своєму дослідженні ми виходили з припущення про те, що ефективність усвідомленої саморегуляції довільної активності майбутніх педагогів детермінується комплексом властивостей особистості.

Визначаючи взаємозв'язки показників регуляторних процесів та регуляторно-особистісних властивостей з властивостями особистості студентів різних курсів з високими та низькими показниками

усвідомленої саморегуляції довільної активності, ми прагнули вирішити такі завдання: 1) визначити властивості особистості, що пов'язані з формуванням високого рівня усвідомленої саморегуляції довільної активності; 2) визначити, які з цих властивостей пов'язані з розвитком високого рівня усвідомленої саморегуляції довільної активності загалом, а які носять тимчасовий характер, тобто, протягом певного періоду професійного становлення студентів.

Для вивчення особливостей прояву усвідомленої саморегуляції довільної активності досліджуваних нами була обрана методика „Стильові особливості саморегуляції поведінки (ССП-98)”, розроблена В.І. Моросановою [3]. Дослідження властивостей, що опосередковують процес становлення усвідомленої саморегуляції довільної активності, здійснювалося за допомогою багатофакторного особистісного опитувальника Р.Кеттелла, методики виявлення локусу контролю О.Г. Ксенофонткової, особистісного опитувальника Г.Айзенка, методики діагностики емоційної зрілості О.Я. Чебикіна, а також методик діагностики мотивації уникнення невдач та прагнення до успіху Т.Елерса.

Дослідження здійснювалося зі студентами 1-5-х курсів педагогічного університету, які навчаються на факультеті іноземних мов Житомирського державного педагогічного університету ім. Івана Франка. Загальна кількість досліджуваних становила 179 осіб. Серед обстежених нами студентів 4 та 5 року навчання виявилися відсутніми такі, у кого сформованість саморегуляції відповідає низькому рівневі, а відсоток таких студентів на 3 курсі (5%) не дає можливості встановити вірогідні кореляційні зв'язки. Тому нами аналізувалися такі групи: студенти першого та другого курсів з високими та низькими показниками саморегуляції; студенти третього, четвертого та п'ятого курсів з діагностованими високими та середніми показниками саморегуляції.

Результати, отримані в ході кореляційного аналізу, проведеного в групі студентів першого курсу з високими показниками саморегуляції засвідчили, що загальний показник значимо корелює з показниками, що характеризують боязкість - сміливість (-0,95), практичність - мрійливість (- 0,86), готовність до самостійної діяльності (0,94) та мотивацію уникання невдач (0,88). Аналогічні значимі особистісні кореляції притаманні й показникам планування та регуляторна гнучкість. Такі дані свідчать про те, що високому показнику

усвідомленої саморегуляції довольної активності цих студентів відповідає певна нерішучість, практичність у судженнях, прагнення уникнути ситуацій, в яких вони почуваються непевно. Подальший аналіз показав, що суттєві кореляції визначені в показника моделювання з показниками екстернальності в галузі досягнень (-0,99) та заперечення активності (0,92), у показника регуляторної автономії з показниками нейротизму (-0,89) та емоційної експресивності (-0,84). Характер цих взаємозв'язків свідчить про те, що у студентів першого курсу висока розвиненість уявлень про систему внутрішньо значимих умов діяльності, їхня усвідомленість та деталізованість співвідноситься з переконанням у безглуздість будь-яких спроб самостійно досягти життєвих цілей.

Кореляційний аналіз, проведений за результатами обстеження в групі студентів 1 курсу з низьким показником усвідомленої саморегуляції, показав, що значимими тут виявляються інші взаємозв'язки. Так, загальний показник виявляє помірно значимий ($p < 0,05$) взаємозв'язок з показником, що характеризує рівень конформізму (0,44). Показник регуляторної гнучкості корелює з показниками конформізму (0,48) та готовність до самостійної діяльності (-0,43), а показник самостійності – з показниками конкретності мислення (0,48). Такі дані свідчать про те, що в студентів першого курсу низький рівень усвідомленої саморегуляції пов'язаний з певною несамостійністю, залежністю від думки інших людей, інтровертованістю.

Результати, отримані в ході кореляційного аналізу, проведеного в групі студентів другого курсу з високим рівнем саморегуляції показали, що загальний показник значимо корелює з показниками, що характеризують рівень замкнутості – товариськості (-0,89) та практичності – мрійливості (-0,83). Це може свідчити про те, що в студентів другого курсу високий рівень саморегуляції співвідноситься з певною скритністю, практичністю в судженнях. Далі визначено, що аналогічні особистісні кореляти притаманні й показнику регуляторної автономії, який також значно пов'язаний з показником дипломатичності (0,81). Крім того, визначені такі суттєві кореляції: показника моделювання з показником підозрливості (0,87), показника програмування з показником напруженості (0,81), показника адекватності оцінки результатів з показником ініціативності (0,93), показника регуляторної гнучкості з показником готовності до діяльності, пов'язаної з подоланням труднощів (0,83). Означені відомості вказують на те, що на початкових етапах навчання окремі сторони усвідомленої саморегуляції довольної активності забезпечуються за рахунок певної напруженості, скритності, відособленості, практичності,

підозрливості, ініціативності та готовності до подолання труднощів. Кореляційний аналіз проведений за результатами обстеження в групі студентів 2 курсу з низьким рівнем саморегуляції показав, що значимими тут виявляються інші взаємозв'язки. Загальний показник виявляє помірно значимі ($p < 0,05$) взаємозв'язки з показниками, що характеризують рівень конкретності – абстрактності мислення (0,51), конформізму – нонконформізму (0,49). Це свідчить про те, що в студентів другого курсу низький рівень усвідомленої саморегуляції пов'язаний з їхньою незібраністю, емоційною нестійкістю. За іншими показниками, що характеризують сформованість процесів саморегуляції та особистісно-регуляторних властивостей, також виявлені значимі кореляції: показника, що характеризує вміння свідомо планувати власну діяльність з показниками, неготовності до самостійної діяльності (0,53); показника моделювання з показниками неадекватності оцінки власних можливостей (0,55), несамостійності (0,63), емоційної експресивності (-0,58); показника програмування з показниками екстернальності в різних сферах - (0,57), (0,61), (0,48) та емоційної нестійкості (-0,6); показника регуляторної автономії з показниками нерішучості (0,51) та некомпетентності у міжособовому спілкуванні (0,52). Звідси витікає, що у студентів 2 курсу недостатня саморегуляція пов'язана з незібраністю, несамостійністю, залежністю від думки інших людей, емоційною нестійкістю та надмірною експресивністю. Порівнюючи ці дві групи даних можна констатувати, що особистісні кореляти регуляторних процесів та властивостей виявляються досить специфічними для студентів з різним рівнем сформованості усвідомленої саморегуляції. Розглядаючи результати отримані в групі студентів третього курсу з високим рівнем саморегуляції, відмітимо, що показники загальної саморегуляції та процесу оцінювання результатів виявляють від'ємні зв'язки з показником емоційної експресивності (-0,72; -0,74). Такий же характер кореляційної залежності визначений між показниками оцінювання результатів, регуляторної гнучкості та самостійності та показниками відповідальності в міжособовому спілкуванні (-0,69), довірливості (-0,67) та емоційної стабільності (-0,64). Крім того, вбачаються важливими кореляції показників процесів моделювання й гнучкості показниками адекватності оцінки власних можливостей (0,70; 0,76) та емоційної стійкості (0,68; 0,77). Як свідчать виявлені кореляції, студенти третього курсу з високим рівнем сформованості саморегуляції адекватно оцінюють власні можливості, вважають себе готовими до самостійної діяльності, вони ініціативні, емоційно стійкі, однак не прагнуть приймати на себе відповідальність у міжособових стосунках, схильні

приховувати почуття.

Порівняння кореляційних матриць у групах студентів 2 та 3 курсів з високим рівнем усвідомленої саморегуляції довільної активності показало, що такі властивості особистості як практичність, дипломатичність та ініціативність притаманні обом групам студентів.

Далі розглянемо взаємозв'язки, отримані в групі випробуваних 3 курсу з недостатнім її рівнем. Загальний показник усвідомленої саморегуляції довільної активності значимо корелює з показниками, що характеризують рівень практичності - мрійливості (0,54), консерватизму – радикалізму (0,46) та мотивації уникання невдач (0,48). Такі дані свідчать про те, що у студентів третього курсу недостатній рівень усвідомленої саморегуляції довільної активності відповідає певній практичності, консерватизму в поглядах та недостатній мотивації уникання невдач. Подальший аналіз показав, що з цими властивостями, перш за все, пов'язаний розвиток таких регуляторних процесів як планування, програмування та оцінювання результатів діяльності. Також встановлено, що показник моделювання демонструє значимі залежності з показниками дипломатичності (-0,49), тривожності (-0,45), самоконтролю (0,46), показника регуляторної гнучкості з показниками емоційної нестійкості (0,52) та безініціативності (0,44), показника самостійності з недостатньою емоційною саморегуляцією (0,45) та емпатією (0,51). Наведені дані дозволяють констатувати, що практичність й дипломатичність притаманні не тільки групі з високим рівнем саморегуляції, але й тим, в кого він розвинений помірно. Специфічною особливістю для цієї групи випробуваних також є залежність рівня усвідомленої саморегуляції довільної активності від мотивації уникання невдач.

Кореляційний аналіз, проведений за результатами обстеження в групі студентів 4 курсу з високим рівнем саморегуляції, показав, що загальний показник усвідомленої саморегуляції, а разом з ним показник регуляторної автономії, не виявляють значимих корелятивів серед досліджуваних властивостей особистості. Проте, за іншими показниками визначені такі значимі кореляційні залежності: показника сформованості вміння планувати діяльність з показником домінантності (0,68), загальної інтернальності (0,68), інтернальності в галузі досягнень (0,64), упевненості в ефективності власної активності (-0,68), емоційної саморегуляції (0,64); показника моделювання з показниками нормативності поведінки (0,69), радикалізму (0,68), залежності від групи (-0,67), мотивації досягнення (0,68); показника програмування з показниками замкнутості (-0,81), самоконтролю (0,73), розслабленості (-0,67), та емоційної саморегуляції

(0,66); показника адекватності оцінювання результатів діяльності з показниками відповідальності у міжособовому спілкуванні (0,67) та готовності до подолання труднощів (0,67); показника регуляторної гнучкості з показниками розсудливості (-0,64), ініціативності (0,63) та мотивації досягнень (0,66). Характер цих взаємозв'язків свідчить про те, що у студентів четвертого курсу високий рівень сформованості усвідомленої саморегуляції пов'язаний з їхньою інтернальністю, ініціативністю та схильністю до експериментування, високими розсудливістю, реалістичністю, самоконтролем та відповідальністю. Специфічною ознакою цієї групи є висока мотивація досягнень, владність, нормативність поведінки та здатність керувати як власними емоціями так і поведінкою інших людей.

Розгляд кореляційних зв'язків показників усвідомленої саморегуляції довільної активності з властивостями особистості студентів 4 курсу, в яких загальний рівень саморегуляції виявився недостатнім, показав, що вони носять як додатний так і від'ємний характер. Так, показник рівня сформованості свідомого планування діяльності має від'ємні кореляції з показниками експресивності (-0,43), сміливості (-0,41), екстравертованості (-0,41), а також позитивний зв'язок з самоконтролем (0,52). Враховуючи те, що вираженість показника планування в групі цих студентів значно нижча, ніж у попередній групі, ми припускаємо, що цим студентам більшою мірою притаманні експресивність, сміливість та спрямованість особистості на зовнішнє оточення та недостатній самоконтроль.

Інші показники, що характеризують регуляторні процеси та властивості, також демонструють значимі кореляції з певними особистісними характеристиками, а саме: показник моделювання – з показниками, що характеризують відмову від діяльності з подолання труднощів (0,4) та нейротизм (-0,49); показник програмування – з показниками, що характеризують легковажність (0,53), недостатній самоконтроль (0,65), екстернальність, як загальну (0,42), так і в галузі досягнень (0,64), а також недостатню сформованість навичок професійної діяльності (0,4); показник адекватності оцінювання результатів власної діяльності – з показниками безініціативності (0,45), екстраверсії (-0,61), мотивації до захисту (0,46); показник регуляторної гнучкості – з показниками емоційної нестійкості (0,42), конформності (0,5), емоційної саморегуляції (0,41). Загальний показник усвідомленої саморегуляції довільної активності значимо корелює з показником самоконтролю (0,49), а також з екстернальністю в галузі досягнень (0,46) та мотивацією уникнення невдач (0,39). Можна зробити висновок, що в студентів 4 курсу із недостатньою сформованістю усвідомленої саморегуляції довільної

активності пов'язані такі властивості особистості: низький самоконтроль, упевненість у зовнішній обумовленості будь-яких життєвих подій, недостатня мотивація уникнення невдач, а також легковажність, емоційна нестійкість, безініціативність. Порівнюючи дві групи четвертокурсників бачимо, що рівень сформованості усвідомленої саморегуляції довільної активності пов'язана з рівнем самоконтролю та нормативності поведінки, ініціативності, інтернальності – екстернальності системи відношень до життєвих подій, насамперед до ситуацій, пов'язаних з досягненнями в діяльності. Серед специфічних для цих студентів властивостей, пов'язаних з саморегуляцією, слід вказати на екстравертованість та недостатню сформованість навичок забезпечення професійної діяльності.

Аналіз результатів, визначених у студентів 5 курсу з високим рівнем саморегуляції, показав, що показники планування та моделювання не виявляють значимих корелятив серед досліджуваних властивостей особистості. За іншими показниками визначені достовірні кореляційні залежності, що мають як додатній, так і від'ємний напрямок. Так, загальний показник усвідомленої саморегуляції корелює з показниками, що характеризують стриманість-експресивність (-0,6), конформізм – нонконформізм (0,61), та рівень емоційної експресивності (-0,64). Напрямок цих взаємозв'язків показує, що студентам 4 курсу з високим рівнем сформованості системи усвідомленої саморегуляції довільної активності властиві стриманість, схильність приховувати почуття, не виражати їх у спілкуванні та незалежність. Аналіз особливостей взаємозв'язку показників, що характеризують сформованість регуляторних процесів та особистісно-регуляторних властивостей, дозволив встановити, що визначені кореляції загального параметра знаходять своє вираження в залежності між рівнем адекватності оцінювання результатів діяльності та стриманістю (-0,79), недооцінкою власної компетентності у сфері міжособових стосунків (-0,62) та схильністю стримувати вираження емоцій у спілкуванні (-0,86). В свою чергу процес програмування діяльності тісно пов'язаний з показниками тривожності (0,58), напруженості (0,62) та екстернальності в галузі досягнень (-0,58), показник, що виражає рівень регуляторної гнучкості - з показниками оцінки власних можливостей (0,65) та емоційної стійкості (0,66), а показник самостійності – з показниками стриманості (-0,69), нонконформізму (0,63) та інтроверсії (-0,74). Відмітимо, що студенти 5 курсу з високим рівнем сформованості системи усвідомленої саморегуляції довільної активності суттєво відрізняються від попередніх груп з подібним рівнем саморегуляції. Показники усвідомленої саморегуляції в них, як у

деяких попередніх групах, виявились пов'язаними з адекватною оцінкою власних можливостей, напруженістю, емоційною стійкістю. Однак, цей комплекс у п'ятикурсників поширений такими особливостями: тривожність, відособленість від оточуючих, екстернальний локус контролю у ситуаціях досягнень, інтровертованість та недооцінка власної компетентності у міжособових стосунках. Проте, подібні відмінності в особистісних корелятах можуть бути обумовленими як високою саморегуляцією діяльності студентів, так і характером самої діяльності на цьому етапі професійного становлення. Кореляційний аналіз, проведений за результатами обстеження в групі студентів 5 курсу з недостатнім рівнем усвідомленої саморегуляції довільної активності, показав, що загальний показник, а також показники моделювання та регуляторної гнучкості не мають значимих кореляційних зв'язків з досліджуваними властивостями особистості. Інші процеси та властивості усвідомленої саморегуляції довільної активності досить помірно корелюють з властивостями особистості. У студентів 5 курсу недостатній рівень сформованості усвідомленої саморегуляції.

Порівнюючи результати кореляційного аналізу в групах випробовуваних 5 курсу з високими та недостатніми оцінками за показником загальної саморегуляції, можна відмітити, що показники конформізму та напруженості зустрічаються в обох групах як вагомні кореляти. Проте, у першій групі вони характеризують певну тривожність та відособленість від оточуючих, а в другій – розслабленість, невимушеність поведінки та соціабельність.

Висновки. Узагальнюючи отримані відомості, можна визначити ряд властивостей особистості, які безпосередньо або опосередковано пов'язані з формуванням високого рівня усвідомленої саморегуляції довільної активності. Це адекватність оцінки власних можливостей, емоційна стійкість, практичність, сумлінність, ініціативність, дипломатичність, разом з тим, напруженість, замкнутість, нетовариськість, схильність приховувати свої почуття. У свою чергу, властивості особистості, пов'язані з недостатнім формуванням системи усвідомленої саморегуляції довільної активності, такі: емоційна нестійкість, імпульсивність, недостатній самоконтроль, тенденція до екстернальності, неготовність до подолання труднощів, низька мотивація уникання невдач, соціальна активність та залежність від групи.

Встановлено за допомогою кореляційного дослідження, що специфічними властивостями особистості, пов'язаними з високими показниками усвідомленої саморегуляції довільної активності студентів-педагогів, є: тенденція до інтернальності,

емоційна стійкість, стриманість, ініціативність, схильність приховувати свої почуття. Низькі показники усвідомленої саморегуляції довільної активності пов'язані з тенденцією до

екстернальності, безініціативністю, недостатнім самоконтролем, соціабельністю та залежністю від групи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конопкин О.А. Психологические механизмы регуляции деятельности. – М., 1980.

2. Моросанова В.И. Индивидуальный стиль саморегуляции: феномен, структура и функции в

произвольной активности человека. – М., 1998.

3. Моросанова В.И., Коноз Е.М. Стилевая саморегуляция поведения человека // Вопросы психологии. – 2000. – №2. – С. 118-127.

Подано до редакції 16.06.08

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется структура взаимосвязей регуляторных процессов и личностных особенностей студентов педвуза.

SUMMARY

The article analyses the structure of intercorelations between self-regulatory processes and personal features of students of a teacher training college.